

Palimpszeszt és bricolage

Kovács András Ferenc: *Jack Cole daloskönyve*

Kovács András Ferenc *Jack Cole daloskönyve* című verseskötete először 1996-ban jelent meg, s éppen ezért a 2010-es második kiadás (Magvető) tudatosítja és egyúttal nyomatékossítja is azt a hermeneutikai távolságot, amely e két évszám között feszül. Mert mondhatjuk, hogy ezt a kötetet a kilencvenes évek kontextusában olvashatjuk csupán, de éppilyen meggyőződéssel védhető egy olyan olvasat, amely hangsúlyozottan kortársiként tekint a kötet verseire. A kiadás által létrejött időbeli távolság nyomán mindenképp kényszerítve érzi magát az olvasó, hogy az utólagosság perspektívája felől vegye szemügyre egyrészt Kovács András Ferenc költészetének módosulásait, másrészt a kortárs magyar irodalom hangsúlyainak áttevődéseit az elmúlt másfél évtizedben.

A *Jack Cole daloskönyvének* egyik legizgalmasabb vetülete a benne megszólaló hang helyének összetettsége. A borítón szerzői pozícióba emelt név Kovács András Ferenc, amelyet egy másik név keresztel: a Jack Cole név, amely viszont a cím részeként jelenik meg. A kötet egyes verseinek címei a fordításkötetek egy lehetséges változatát variálják, amennyiben a magyar címek alatt következetesen közli azok angol megfelelőit is (*Sziú éjszakák, navahó nappalok – Sioux nights, navajo days, Üdvözlél Oregonból – Greetings from Oregon* stb.), kivéve, amikor a magyar és angol címváltozat megegyezik (*El Paso, Delta Queen, Cynthia Kiss* stb.).

A nevek és a címek játéka ezáltal eldönthetlenségi relációba kényszeríti a fordító és a szerző, illetve az eredeti szöveg és a fordított szöveg hagyományos státuszát. Az általánosan elfogadott kiadói gyakorlat szerint a fordító neve általában a könyv belsejében szerényen meghúzódva található, előzékenyen adva át a helyet az eredeti szöveg szerzőjének, vagyis a leggyakrabban kanonikus szerzői névnek. Ennek a konvenciónak csupán néhány fordításkötet szegül szembe, például az utóbbi időben Csehy Zoltán *Hárman az ágyban* (2000) című valódi műfordításkötete szerepeltette borítón kiemelve, hagyományosan szerzői pozícióban a fordító nevét, szokatlan és tudatos gesztussal. Vagyis a Kovács András Ferenc név a *Jack Cole daloskönyve* című kötetben egyszerre játszik el a fordítói és a szerzői név helyének kétségbe vonásával és megerősítésével.

Hasonló eldönthetlenségi relációkat léptet mozgásba a kötet a maszk lehetőségeinek poétikai játékba hozásával is. Kovács András Ferenc Jack Cole-ja ugyanis nem az imitáció értelmében játszik el a maszkkal, mint például Weöres Sándor *Psyché* című alkotása vagy Baka István *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című kötetében, hiszen olyan utalásokat rejt kötetébe, amelyből egyértelmű lehet: ilyen nyelviséggel bíró amerikai költő sosem létezhetett. Az árulkodó jelek sorába tartozik a *Cynthia Kiss* című vers, amely az angol és a magyar nyelv véletlen egybeesésével játszik el:

„Cynthia Cynthia csókolj
Csókolj Cynthia Kiss

Víg szerelembe ficáncolj
Míg vad árba tovavisz.“

Az *Ó, Trenszi, Trenszi, Trenszi!* című Erdély-vers, pontosabban annak utalásrendszere:

„Ó Trenszi Trenszi Trenszi
Csak Trensziilvéniába
Vágyom ki én hiába
Sosem volnék lerobbant
Idegbeteg mogorva
Haláli kriptabálban
Élnék boldog horrorba
Jótét szörnyek között hol
Sok vérfagyasztó hapsi
Hős bőregér bolondoz
Ó harsány tipsitapsi
Ó Trenszi Trenszi Trenszi
Az volna ám a heppi
Balsoj Big Hekula
Éljen sokáig éljen
Továris Dracula“

A versek után közölt, *John Coleman elkárhozása* (1996) című önéletrajzi próza is meglehetősen átlátszóan játszik el a Kalmantchechy, Kohlmanxechy, Kálmánxehy, Kálmantxehy nevekkal, hogy végre rátaláljon a Kálmáncsehy József alakra, az erdélyi származás genealógiájára, illetve a Kovács András Ferenc-opuszából jól ismert Lázary névre. Csupán egy magyar nézőpontból magyar közeg számára írt szövegben íródhatnak le olyan típusú mondatok ugyanis, mint az előbb említett önéletrajzi mű 18. bejegyzése, miszerint: „A harmadik, akiről megemlékezem, valamiképpen az előbbiekhöz volt nagyon hasonlatos, a harmadik ugyanis pátriárka, dinasztia-alapító és apai ükapám volt, a harmadik ugyanis (csak úgy mellelleg) családkban az egyetlen magyar volt.” (108.)

Vagyis Kovács András Ferenc éppúgy szimulációként használja fel a maszkot, mint Esterházy Péter Csokonai Lilit, Parti Nagy Lajos Sárbogárdi Jolánt, Hizsnyai Zoltán Tsúszó Sándort, Sántha Attila Székely Ártit. Ezekben az esetekben nem a maszk hitelessége az egész eljárás tétje, mint az imitációtechnika esetében, hanem sokkal inkább egy lehetséges nyelvi tér poétikai megjelenítése a maszkhoz kapcsolható identitás által. Kovács András Ferenc verseskötete ebben az esetben is kettős játékot folytat, hiszen több ponton a szimuláció ellenében ható erőket léptet életbe. Ilyen gesztus például a versírás körülményeinek akkurátus feljegyzése, amely sajátos archaikus réteggel gazdagítja a szöveget, hiszen ez az eljárás főként a 19. századi lírára volt jellemző. Mint arra Mészáros Márton utal, a „fiktív fordítás tehát éppúgy képes felidézni a (fiktív) »forrásszöveg« (feltételezett) kontextusát, mint a fordítás, mindemellett azonban (éppen a forrásszöveg hiányából következően) a célszöveg kulturális-nyelvi kontextusát sokkal dominánsabban tartja játékban.”¹

A vers megírási körülményeit illető, a versek alatt közölt „Forth Smith (Arkansas), 1989. március 22-én” típusú megjegyzések egy jellegzetesen amerikai kontextust igyekeznek a versek köré felrajzolni. Ez a nyomatékositó eljárás azonban egyúttal kétségessé is válik abban a tekintetben, hogy egy 20. század végi költő esetében már inkább parodisztikus konnotációkkal jár az alkotói körülményeknek ez a precíz feltüntetése. Jellemző módon a magyar irodalmi közvélekedés is leginkább Petőfihez köti ezt a fajta akkurátus, a költő életrajzi tényeinek és a megírás körülményeinek fontosságát tulajdonító, a zseniesztétikával és váteszköltéssel összefüggésbe hozható eljárást. Jól látható, miért volt fontos Kovács András Ferenc számára ennek a lehetőségnek a kiaknázása. Ahhoz, hogy *Jack Cole* amerikaisága nyilvánvalóvá váljék, az „Amerikáról »amerikaiságról« élő közhelyek (képi) ábrázolása”² és a versbe írt amerikai személy- (Reagan, Bush, Clinton, Cynthia Saunders, Gloria Whitney, Thoreau, Whitman stb.) és városnevek (Salt Lake City, Santa Monica, Chicago, San Francisco stb.), „amerikanizmusok” (görl, cent, heppiend, song stb.) mellett ez az archaikus paratextus is szükségesnek látszott.

Jack Cole szövegeinek latinságával, franciaságával is ambivalens, összetett játék zajlik a kötet több versében. Silló Jenő a ballada, a rondó és a zadzsál műfaját emeli ki, amelyekben a különféle „szólamok egymással és a hagyománnyal való dia- (/poli-)logizál(tat)ásának”³ lehetőünk tanúi. A műfajok szintjén ez a dialógus az előbb említett első két műfaj, a középkori provanszál, okszitán trubadúrköltészet felhasználása felől érhető tetten. A kötet verseinek többsége ide sorolható, még az olyan amerikai hangulatú versek is, mint a *Texas blues*, a *Jack Cole szerelmes éneke*, a *Gyerünk Denverbe, Daisy!*, a *Concordi hó*, a *Cynthia Kiss vagy a Rézbőrű nap*, *La Jolla* stb. Tematikus szempontból pedig a kötetben végighúzó franciás szellem megjelenéséhez köthető néhány vers, ide a *Büszke Navarra királya* és a *Bedekker-ballada* sorolható. Ezt a franciás vonulatot – megint csak árulkodó jelzéseként – életrajzi tényekkel is igyekszik alátámasztani a szerző. Eszerint *Jack Cole* bár amerikai költő, „Tanulmányait viszont a Santa Monica-i Francia Kollégiumban végezte; majd a némileg nyugtalanabb egyetemi esztendők következtek: az University of California San Franciscóban, a Berkeley, aztán gyors egymásutánban Denver, Nashville és legvégül New Yorkban a Columbia Egyetem. (Ezt követően két esztendeig a párizsi Sorbonne ösztöndíjasa volt.) Jól megtanult franciául, olaszul, spanyolul, s tán egy kevéssé okszitánul, németül, még portugálul is.” (128.) Ez az életrajzi túlkompensálás abból a felfogásból nyer lehetőséget, amely a szövegtényeket, a fikciót minduntalan referenciális-életrajzi adatolással kívánja alátámasztani a hihetőség érdekében.

A franciás forma és az amerikai reáliák harcaként is értelmezhető a kötet és a kötet legtöbb verse, amely helyzetet a magyar nyelv teljesítőképessége bonyolítja meg. A fentebb említett áruló jeleket ugyanis kölcsönösen összezavarja a *Jack Cole daloskönyve* verseiben működtetett magyar nyelv; hiszen a fordításkötetként való megjelenítés az olvasás során minduntalan felveti az angol eredetire irányuló kérdést, akár olvasási stratégiaként is. Vagyis az olyan sorok olvastán, mint a „Hírös falu nálunkfelé Fort Worth”, „Konzervnyitó nélkül pléhboy / ne keljen utakra soha.”, „Ó krézi krézi krézi / Szemed Denverre idézi”, „Lelkem nincs heppiend”, „Nincs borvíz nem nő bölcs fenyő”, „Wadnyugat végwidéke”, „Bumfordi bú bökös” típusúak, felvetődik, vajon hogyan hangozhattak „eredeti” angol nyelven. Erre maga a kötet is ajánlatot tesz, amennyiben a címekből sejthetjük az átalakítás

mértékét és irányait. Az *Ó, Trenszi, Trenszi, Trenszi!* cím angol eredetije tehát eszerint az *Oh Transy, Transy, Transy!*, a *Misztér Mikulás* pedig a *Mr. Santa Claus* magyar fordítása. Mindez a Parti Nagy Lajos-féle posztmodern fordítói paradigmával hozható összefüggésbe, a „Hát akkor fakjú, bazmeg” és az „Egy csóró szürke kis picca akarsz maradni? Egy nasszing?” típusú megoldásokkal. Nem véletlenül nevezi önmagát Kovács András Ferenc átköltőnek, s nem véletlenül teszi fel a kérdést epilógjában: „Aki átkölt, az már áttört, átvágott minden álmon, államon, tartományon. Át van tehát, túl van tehát: valami után van, vagy legalábbis valaminek a határvidékén. Nem tudom. Nem tudom, mi a különbség az át-költés és a műfordítás között? Talán arról lehet szó, hogy a tények mégis eltakarják, megülik, mintegy befedik a költészetet, amely a maga módján (akárha játékkockákkal babráló gyerek) romba dönti, összezavarja, megkeveri, majd más formában újabb rendbe rakja az elrongált és már jócskán kopottas kis tényeket. De nem tudom. Nem tudom, hogy az imént Istenről, a szétguruló kockákról, a játék jogáról avagy éppen a költészet szabadságáról szóltam-e?” (127.)

Meglepő módon rímel ez az elgondolás Tompa Andrea Parti Nagy Lajos drámafordításairól írott soraira, ahol szintén a kocka motívuma jelenik meg, hiszen olyan nyelvi Rubik-kockához hasonlítja a Parti Nagy-féle drámafordítást, amelyben „Lenne egy archaikus oldal, egy patetikus, egy trágár, egy idegen szavas, egy mai szlenges és egy idézetes (elvileg megvan a hat, de tudnék még párat). Csakhogy szemben a Rubik-kockával, ahol egyszínű oldalak összeállítására törekszik az ember, a Parti Nagy-kockánál arra kellene törekedni, hogy minden oldalon minden színből legyen.”⁴ S maga Parti Nagy Lajos is – Kovács András Ferenchez hasonlóan – szembenézett a Karl úrhoz írott előszavában fordítás és átírás kérdésével: „Van-e nyelvi műtárgyak, amik eredeti közegükből egy másikba ültetve hatásuk, legalábbis aurájuk nagy részét elveszítik. Ezen legfeljebb az átírat, eme homályos és szabad(os) művelet segít: nem »fordítok«, hanem elképzelem, miként szólna az illető szöveg, ha itt, a »célközegben« születte volna meg. Persze rögtön felmerül a kérdés, hogy ez, az »elképzelt« mű, nem egy másik műalkotás-e? De igen, minden fordítás másik mű, ad absurdum minden előadás, minden olvasat és minden alkalom másik mű, stb. – nem folytatom, legyen elég, hogy szerintem a Herr Karl a fordíthatatlan művek közé tartozik, noha ami itt olvasható, az fordítás. Csak annyit átírokoskodtam rajta, amennyit muszáj volt, bár a totális átírat, sőt adaptáció nagyon is adná magát [...]”⁵

A fentebb felvázolt nyelvi és identitásbeli helyzet összetettségére jó példa a kötet *Büszke Navarra királya – The Proud of King of Navarra* című verse. A cím alatt a következő megjegyzés olvasható: „Ezt az ófrancia balladát / Baton Rouge-ból küldte egy barátom: / a wisconsini Eau Claire-ben / kezdtem fordítgatni Portland felé / utaztomban, 1989 augusztusában.” A magyar nyelven műfordítást imitáló Kovács András Ferenc amerikai maszkjának, az angol nyelvű Jack Cole-nak egy ismeretlen szerzőjű, ófrancia nyelvű balladából fordított szövegéről van szó, amely Navarra királyának szerelmi kalandját meséli el. A nyelvek és identitások között át- és elcsúszások tudatos stíuseklektikája egyrészt a bricolage, másrészt a palimpszeszt poétikai felhasználásából adódik. A különböző nyelvi elemek, nyelvi „kacatok” felhasználása, szövegbe építése nyomán eltérő korok, eszmények, nyelvhasználati módok és esztétikai elvek kopírozódnak egymásra, s ennek eredményeként olyan érzékeny

szövegek jönnek létre, amelyek a távoli kultúrákkal és irodalmakkal polivalens dialógusban állnak. Megfelelő megnevezésnek látszik erre a szövegformálásra az ún. palimpszeszt technika is, amely szintén jellegzetes posztmodern eljárás. Az egymásra épített különféle szövegek ebben az esetben a váratlan párbeszédviszony következtében fejtenek ki hatást az olvasóra. A szövegek alól „előkapart” más és más szövegek és identitások megjelenése az irodalmi alkotás „eredetiségét” úgy törli el, hogy az irodalmat a „minden szöveg intertextus” képzetével szembeesíti.

Ha ezek után a *Jack Cole daloskönyve* című kötetet a kortárs magyar irodalom kontextusában kívánjuk elhelyezni, jól látható, hogy az ún. második posztmodern stratégiájához, az Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre, Varró Dániel által képviselt szövegalkotáshoz sorolható. Az irodalmi nyelv határainak parodisztikus fellazítása, a nyelvi játék, a hangsúlyozott intertextuális jelentésképzés, a maszk identitásának szimulációja, a bonyolult idézéstechika, beszédhelyzet és identitás-játék sorolják ebbe a csoportba Kovács András Ferenc költészetét. Másfél évtized távolságából talán jobban látható, milyen utak felé nyitott, és mely kortárs irodalmi események felé maradt zárt ez a költészet. Ezek közül néhány egészen nyilvánvaló, utalhatunk itt Kovács András Ferenc és Parti Nagy Lajos szövegalkotási eljárásainak egymást erősítő-értelmező vonásaira, vagy arra, hogyan reagált a posztmodern magyar álneves-maszkos líra a Kovács András Ferenc-költészet kihívásaira.

Ez utóbbi esetében különösen Csehy Zoltán műfordítói és költői teljesítménye emelhető ki. Már volt szó a *Hárman az ágyban* fordításkötet atipikusnak nevezhető szerző- és műfordító-konceptiójáról, de ezen túl említhetők a formai fegyelem és kötöttség felhasználásának jellegzetességei Csehy versesköteteiben, illetve a *Hecatelegium* című kötetben megbillentett szerzőfunkció. Ez utóbbi esetében a *Jack Cole daloskönyvéhez* hasonló, de azzal némely ponton ellentétes megoldásra láthatunk rá. Csehy köteté ugyanis úgy játszik el az álnévvel és a maszkkal, hogy közben a Csehy Zoltán név szerepel a szerzői név helyén. Pacificus Maximus felemlegetése viszont elbizonytalanítja az olvasót, s arra gyanakodhat, a *Hecatelegium* versei fordítások, s Csehy Zoltán szerepe a műfordító-átíróé. Vagyis ebben az esetben a *Jack Cole daloskönyve* és a *Hecatelegium* egymással éppen ellentétes szerzői játékot jelenítenek meg.

A recepció számára kevésbé dokumentált részei a *Jack Cole daloskönyvének* a limerickszerű versek, mint az *El Paso*, a *Chattanooga* vagy a *Valdosta* című alkotások. Ez a forma és hangvétel Varró Dániel és Havasi Attila nyomán azóta a kortárs magyar irodalom emlékezetes alkotásaiban manifesztálódtak. A limerick és a nonszensz révén tehát Kovács András Ferenc köteté a kortárs magyar irodalom egy gazdag lírai szövegtörzisének hagyománysorában, annak egyik előzményeként értelmezhető, s mint ilyen, rámutat arra is, hogy a Varró Dániel, Havasi Attila, Vaskó Péter nevéhez köthető alkotások hogyan kötődnek rá a második posztmodern nyelvjátékos-parodisztikus előzményeire, Kovács András Ferenc és Parti Nagy Lajos költészetére. Vagyis a *Jack Cole daloskönyve* nyitott az utóbbi évtized egyik jelentős, nonszensz lírai vonulatára is.

Zárt viszont a *Jack Cole daloskönyve* a Lövetei Lázár László és Borbély Szilárd költészetében végbement változásokra. Mindkét költő esetében legutóbbi versesköteteik olyan nyelvet mozgósítanak, amelyek az alárendeltnek adnak hangot. Ez a poétika nem a nyelvjáték, hanem a háttérbe szorított szubjektum kiszolgáltatottságának, egzisztenciális tragédiájának, a marginális nézőpontok megjelenítésében érdekelt.

Lövétei Lázár László halálversei a *Két szék között* című kötetben, illetve Borbély Szilárd *Halotti pompa* és *A Testhez* című kötetei az említett jellegzetességek miatt a posztmodern szövegalkotás másfajta stratégiájához köthetők, mint a *Jack Cole daloskönyvének* versei. Kovács András Ferenc költészetében az identitás álarc, maszk, álnév, nyelvjáték, intertextus, míg Borbély Szilárdnál az identitás az elnyomott, az alárendelt, a háttérbe szorított, egzisztenciájában fenyegetett létező felől értelmeződik.

Rendkívül izgalmas az előbb felvetett kérdéseknek a vizsgálata Kovács András Ferenc költészetén belül is, azaz hogy mennyiben módosultak a *Jack Cole daloskönyve* óta e költészet belső paraméterei, s hogyan kapcsolódik a kötet az azóta eltelt időszak verseihez. Ilyen kapcsolódási pont lehet a limerick továbbírása a *Porcus Hermeticum – száztizenegy limerik* (2004) című kötetben, az identitás- és nyelvjáték összekapcsolódása az *Überallesbadeni dalkoersenyekben* (2005) vagy éppen a *Hó szakad egy szonettben* címet viselő „Homage to J. C.” a *Sötét tus, néma tinta* (2009) kötetben. Csak utalásszerűen emelhető ki a *Hazatérés Hellászból* című 2006-os verseskötet, amelyben a *Jack Cole daloskönyvének* legtöbb kérdése felbukkan, radikalizálódik: a fiktív fordítás a valósággal, az átírás a fordítással, maszk a szerzői és fordítói identitással konfrontálódik.

A *Jack Cole daloskönyvének* újrakiadása nyomán tehát nem véletlenül támad az az érzésünk, hogy olyan lírai teljesítménnyel szembesülhetünk, amely a kortárs magyar lírára vonatkozó kérdésfelvetéseivel még ma is megkerülhetetlen hatást gyakorol napjaink magyar irodalmára.

Jegyzetek

- ¹ MÉSZÁROS Márton: *Nem is vagy igazi amerikai! Kovács András Ferenc: Jack Cole daloskönyve. Egy fiktív fordítás olvasási lehetőségei. Prae, 2002/1-2. 209.*
- ² Uo. 210.
- ³ SILLÓ Jenő: *Toldott-foldott ballada. Kovács András Ferenc Jack Cole dalaiból című versének pre- és architextusairól. Forrás, 1997/4. 42.*
- ⁴ TOMPA Andrea: *Hol karnebál van, ott karnebál van. Színház, 2005/8. 32.*
- ⁵ PARTI NAGY Lajos: *Qualtinger-cédulák. In: Carl MERZ – Helmut QUALTINGER: Karl úr. Bp.: Kortina Kiadó, 2005. 8.*

